مجلة دراسات إقليمية

اسم المقال: لهجة أتراك القبجاق في تركيا وعلاقتها بلهجة تركمان العراق
اسم الكاتب: نهاد محمد عاشور
رابط ثابت: https://political-encyclopedia.org/index.php/library/967
تاريخ الاسترداد: 2026/11/01 15:10 +03

الموسوعة السياسيّة هي مبادرة أكاديمية غير هادفة للربح، تساعد الباحثين والطلاب على الوصول واستخدام وبناء مجموعات أوسع من المحتوى العلمي العربي في مجال علم السياسة واستخدامها في الأرشيف الرقمي الموثوق به لإغناء المحتوى العربي على الإنترنت.
لمزيد من المعلومات حول الموسوعة السياسيّة - Encyclopedia Political، يرجى التواصل على info@political-encyclopedia.org

استخدامكم لأرشيف مكتبة الموسوعة السياسيّة - Encyclopedia Political يعني موافقتك على شروط وأحكام الاستخدام المتاحة على الموقع https://political-encyclopedia.org/terms-of-use

تم الحصول على هذا المقال من موقع مجلة دراسات إقليمية - جامعة الموصل ورفده في مكتبة الموسوعة السياسيّة مستوفياً شروط حقوق الملكية الفكريّة ومتطلبات رخصة المشاع الإبداعي التي ينضوي المقال تحتها.

Kipçak Türklerinin Dili

Nihat Mehmet

Abstract began

The Turkish migration began at hundred of years before Christ from the north of the blanck Sea, accompanied by the migration of Al Hamn And Al Khazar tribes, which went further inside Europe and continued on successively till the fifteenth century, the result of these developments was the existence of new dialects called the North-West language or the North-Turkey language (Kipchak Turkey), the kipchaks occupied a wide geographical areas which they had the form of a political units without having the features of a state, it extended from the center of Asia and ALONGIDE Tuna. In the middle of the thirteenth century, the Monogolians launched many attacks on the kipchak tribes which was the main reason for their scattering among Hungary, Bulgaria, Romania, and Russia, they adopted the Christianity religion and in the course of the time they have been forgotten but still maintain the name of Kipchak.

Kipçak Türklerinin Dili

Nihat Mehmet*

Önsöz:

Kipçak Türkleri, 9-11. yüz yılda sınırları doğuda Irtiş Irmagindan başlıyarak bati Sibiryayi, Kara denizin küzey bozkirlarini içine alan ve guneyde Kirimdan kuzeye kafkasyadaki Kuban ve Terek irmagina kadar, kuzeyde Orta Idil Sahasina kadar uzanan alanlarda yasmaktaydilar.

13- Yuz yilda baslayan ve tum dunyayi etkisi altinda birakan Mogol hareketi, Orta Asyada, Kipçak Turklerinin yasadigi Sahalarda hem siyasi hem' de cografi bakimndan buyuk degisikler yasamisti.

Kipçak Turklerinin gittikleri yerlerde oynadiklari kolonizatorluk rolunu ve bulunduklari sahalalarin Turklesme olan katiklarini baska bir sahada, kafkasyada gormkundur.

Bugun Avrupada ve kafkaslarda bulunan Kipçak Varligi, bu tarihi ve sisyasi nedenlerle bagli gelismelerin Sonucudur. Kipçak Turkçesinin Eserleri ise buyuk bir Kismini, Memluk Kipeakcasiy La yazilan eserler Olusturmaktadir. Suriye ve Misir gibi Memluk hakimiyetinin soz konusu oldugu bolgelerde ortaya Konan bu eserler, oncelik Arapça Konusan yerli halka hakim unsurun dili olan Turkeçyi ogretmek uzere kaleme alinan sozluk ve gramer Kitablaridir.

Sonradan dini konulu olanlar, aticilik, okçuluk, atçilik Vb. Askerlikle ilgili bulunanlar ve edebi nitelikli eserler' de yazilmistir.

Bu Siveyle ilgili bazi ornekleri' de elealdik.

* Ögretmen üyesi Musul Üniverstesi Bölgesel Arastirma Merkezi

Kıpçak Türklerinin Dili

A/ Kıpçak Türkçesinin şekillenmesi meselesi

12-yüz yılda Orta Asyada Türk dili yazi dili edebi dil seviyesinde iki ayri sahada kendine gelisme yolu çizmiştir. Bunlardan doguda olanini merkezi kasgar'ken, diger batida yer alan Sahanin Merkezleri Harzem ve sirderya Irmaginin guneyindeki yedisu, Merv ve Buhara gibi sehirler olmustur.(1)

kasgar bolgesinde gelisen karahanli Tark edebi dili, temelde eski uygur Turkcesine bagli idi ve Turklerin islamiyete girmesiyle birlikte islami bir ozellik de kazanmisti.

12.y. yildan sonar orta Asya daki Turk edebi dilinin gelisme sahasi Harzem bolgesi olmus ve bu sahada gelenek olarak karahanli Turkcesi temelinde, bolgedeki kuvvetli oguz ve kipçak dil unsurlarini da bunyesine alarak kendisine has bir gelisim yolu cizen Harezm Turkcesi, bir taraftan karahanli-Harezm dogrultusunda ilerlerken, etnik yapisindaki.

Cesitlik ve dilin kurulus ve gelisme sartlarindaki lehce karisikliklari yuzunden Harezm kipçak ve Harezm-oğuz doğrultusunda gelismistir.(2)

B/ Misir – Suriye alaninda Genel Turk dili ve Kipçak Turkcesinin durumu

Çeşitli Türk hanedanlarindan sonar Misir- Suriye sahasinda iktidara gelen Memluk hanedanligi ile bölgenin etnik yapisi cesitlenmis ve orta-Asyadan gelen kipçak boylari' da kendi dilleini ve kultulerini bus aha icinde yasatmays calismislardir.

Türkmen kipcak ozellikleri Turk dilinin Misir- Suriye bolgesinde giderek artan onemi Araplar tarafindan bu dillerini ogrenilmesi ve arastirilmasi gerekligini ortaya koymus ve bu yolda O donemini ortaya koyan bircak sahasinda sozluk ve gramer kitabu' l Idrak Li Lisani' I – Etrak muellifi Ebu Hayyan. eserinde Misir suriya sahasinda konusulan genel Turkcenin hatlarini calismistir.

Eserinde diger memluk kipçak sozlukllerinin muelliflerinin yaptigi gibi, Turkmence, kipcakça ve Halis kipcakca gibi adlandirmalara getirmemistir, Sadece sozlukte ve gramer kisminda Turkmen ve kipcak unsurlari yeri geldidinde birbirinden ayirt kayd. etmis ve bunlar disinda "Uugurca", "Tatarca", "Harezmce", "Bulgarca" ve Turkistan gibi kayitli kelimelere de yer vermistir.(3)

Ebu Hayyan' in yaptigi aciklamalardan eserinde o sahada konusulan hangi Lehceyi esas aldigi acik bir sekilde anlasilmamaktadir.

Ebu Hayyan, sozlugundeki malzemeyi sozune itimat ettigi kisilerin agzindan derlendigi, sozluk ve gramer kitabinin kendisinden once ayni turde yapilmis bir calismay

ornek almak suretiyle meydana getirimis bir eser olmadigini belirtmektedir.(4)

kitabu' l Idrak Li Lisani'l Etrak' in soz varligi incelemesinde genis olarak uzerinde durduguncelemesdinde kipçak ozellikli bu ozelligi yaninda, kitabu, I Idrak Li Lisani' I Etrak' te sozluk kisminda Turkmence olarak kayitli olmayan Ebu Hayyanin genel Turkce olarak Kabul ettigi Fiiilin Turkmen oguz) ozellikli kelime olarak tespiti ve leksik- gramatikal malzemeler uzerinde yapilan incelemeler neticesinda kitabu' l Idrak Li Lisani'l Etrak'te. Kitabu' I Idrak Li Lisani' I Etrak. görülmek tedir.(5)

kitabu' l Idrak Li Lisani' I Etrak' ten sonar mmeluk sahasinda yazilmis kisaca tercuman olarak bilinen 1343 "Turkmence" tarihli sozlukte "Halis kipcakca" ve terimleri gecmektedir.

Kıpçak ozellikleri agir basan sozlukte yaklasik (70) kadar kelime Turkmence olarak kayedilmistir. Tercuman sozlugunun muelifi olan Filolog, eserinde "Halis kipcak Turkcesi sozunden neyin anlasildigi sorusunun tartismistir. Sozlukte bazi kelimeler –"Halis Turkce" veya "Halis kipcak Turkcesi" diye de kaydedilmistir.(6)

Bunun yaninda, 15. Yuz yil baslarinda yazildigi Tahmin edilen Ettuhfet-uz Zekiyye Fil-Lugat It- Turkiyye sozlu ve gramer kitabinda, muellifin asil kipçak Lehcesini esas aldigi, bunun yaninda hem gramer hem, de sozluk

kisimlarinda kipçak ve Turkmen ozellikli sekilleri birbirinden ayirt ettigi gorulur.(7)

Alalay, Ettuhfet-uz-Zekiyye Fil- Lugat it – turkiye, sozluk ve gramer kitabinda, kipcak diyalekti uzerine dayandigi, cunku en cok kullanilan diyalekten bu oldugunu belirtmetedir.

Ayrica Turkmen diyalektinin sikismadikca, sozleme-digini, gerektiginnde bazi yerlerde "Turkmenler soyledeler" Tarzinda bir ifade kullanildigini vurgulamaktadir.(8)

Memluk zamaninda kitabu' l Idrak Li Lisani'I Etrak ile buyuk benzerlik tasiyan yazicilar kipcakca ozellikler yaninda Turkmen Turkcesinin kuvvetli etkisini hem soz varliginda hem de bazi Fonetik ve morfolojik ozelliklerde gormek mumkundur.(9)

Memluk sahasinda 15.y. yildan itibaren ozellikle Anadolu sahasiyla siyasi ve kulturel baglarin kuvvetlenmesi, Memluk sahsindaki Osmanli nufusunu artirmis ve sonucta Misirin osmanlilar tarafindan Fethiye Memluk-kipçak turkcesinin Anadolu Turkcesi ile karsilikli etkilesimi neticesinde, hem' de soz varligi hem' de gramer yapisi bakimindan Anadolu Turkcesi ozelliklerini tasiyan ve ayni Zamanda arkaik Turkmen tesirini bunyesinde bulunduran bir Memluk Kipcak olusmustur.(10)

Memluk sahasinda 13-15- yuz yllar arasinda kullanilan Turkcenin, bu bolgelerde kipcak Turklerinden cok daha once yerlesik bir katman olarak mevcut olmustur.
Bununla birlikte 12.yuz yildan itibaren yavas yavas Misir-Suriye bolgelerine gelmeye baslayan bu sahda yaymalari, yazi dili haline getirmeleri, Altin ordu ve Harezm bolgesiyle olan siyasi ve kulturel baglantilar sonucunda Mumkun olabilmistir. O bolgede alt katman olarak koklu bir sekilde varligini surduren Turkmen unsurunun ve Memluk Sahasi ile yakin etkilesim icinde bulunan Bati ve Dogu Turk yazi dili cevrelerinin etkisinide aramak gerekir.

1.Kipcak Turkcesi Eserleri :-

Kipcak Turkcesinin elde bulunan eserlerinin hemen hepsi Memluk Kipcakcasina aittir. Bu eserleri de konulari bakimindan birkac grupta toplamak mumkundur.

2. Dini Eserler

1. Irsadu'I – muluk ve's– selatin: Kipcak en onemli ve hacimli bir eseridir. Hukumdarlara yol gostermek amaci ile Arapcadan satir alti yonte mine gore tercume edilmis edilmis bir fikih kitabidir. Berke Fakih tarafindan 1387 yilinda Iskenderiye' de tamamlanmistir. Eserin Tek yazma nushasi Suley maniye Kutuphanesi' nde

(Ayasofya, nr. 1016. Recep Toparli eseri dil ozelliklerini de isleyerek nesretmistir (Ankara 1992).

2. Kitab Fi-Fikh. Bu eser de Arapca bir fikih kitabbindan satir alti olarak tercume edilmistir. Eserin kimin tarafindan, ne zaman ve nerede tercume edildigi bilinmemektedir. Tek yazma nushasi Suleymaniye Kutuphanesi'nde bulunmaktadir (Ayasofya, nr. 1360).
3. Kitab Fi- Fikh bi- Lisani't – Turki: Cesitli fikhi kitaplarindan toplanmisbir fetva kitabidir. Eseri yazan belli degildir, ancak 1421 yilindan once yazildigi anlasilmaktadir. Tek yazma nushasi Millet Kutuphanesi' de bulunmaktadir (Feyzullah Efendi. Nr, 1046).
4. Kitab- 1Mukaddime- I Ebu'l –Levs es- Semerkandi: Arapcadan satir alti usuiuyle yapilmis, dini konulari iceren bir ceviridir. Eser. Kansu Gavari icin tercume edilmistir. Eserin Arapcasinin yazari Ebu' l- Leys es-Semerkandi, buyuk bir fkih bilginidir.
5. Ilmi Eserler
    1. Bayraru'l –vazih: Baytarat adli Arapca bir kitaptan Memluklerin hiz metinde bulunan Tolu Bey'in emir ile cevrilmistir. Eserde hastaliklarin sinflandirilmasi icin birtakim kurallar. Hastaliklarin tedavisinde kullanilan Iaclar ve bunlari kullanilisi hakkinda ogutler bulunmaktadir. Ayrica bay tarliga ait cesitli ilaclar yer almaktadir.

2. Kitab Fi-ilmi'n –nussab: Arapcadan tercume edilmistir: kimin tarafindan tercume edildigildir. Okculukla ilgili bir eserdir.
3. kitabu Riyazeti'l :Farscadan tercume edilen eser. At bakimiyla ilgilidir. Tercume edeni ve tarihi belli degildir.
4. Munyetu'I –guzat: Binicilik ve atiliga dair Arabca bir eserden tercume edilmistir. Eser alti bolum uzerine duzenlenmistir: Ata binmek, mizrak tut.
5. Sozluk ve dil Bilgisi Kitaplari.

Bulgatu'l–mustak Fi ligati't– Turk ve'l–Kifcak: Cemaleddin Ebu Muhammed et– turki tarafindan yazilmistir. Yazilistir.

El-kavaninu'l –kulliyye li-Zabti'l lugati't –Turkiyye: Bu eser de Arapca-Turkce bir sozluk mahiyetindedir. Turkceyi ogretmek amaciyla yazilmistir.

El-Kavaninu'l –Kulliyye li-Zabti'l-Lugati't-Turkiyye: XV. Yuzylin. Timi amaciyla yazilmis bir dilbilgisi kitabidir. Eser Recep Toparli. Sadi Cogenli ve Nevzat Yanik tarafindan nesredilmistir (Ankara 1999).

Et-Tufetu z-zekiyye Fi'l-Lugati't-Turkiyye: Mi,rda yazildgi anlasilan eserin yazari bilinmektedir. 1343 yazildgi tahmin edilmektedir. Eser biri gramer. Oteki lugat olmak uzere iki kisimdan olusmaktadir. Eser bir ders kitabi olarak da kullanilmistir.

Kitab-I Mecmu- I Tercuman-I Turki ve Mongoli: 1343 yilinda Halil b. Muhammed b. Yusuf el Konevi adli bir Turk tarafindan yazilmistir. Bu da dil bilgisi- sozluk niteliginde bir eser dort bolumden oiusmaktadir: sesbilgisi ile Arapca-Kipcakca sozlugu: Kipcakca fiil cekimi: isim cekimi. Zamirler, deatlar ve ekler.

Kitau'l –Idrak li Lisani'l –Ebu Hayyan isminde Berberi asilli bir Arab dilci tarafindan1312' de kahire' de yazilmistir. Eser, alfabetik sirada duzenlenmis bir sozluk ve bir de gramer olmak uzere iki kisimdan olusmaktadir.

Edebi Eserler

1. Kitabu Gulistan bi't – Turki (Gulistan Tercumesi): Iran sairi Sadi'nin unlu eseri Gulistan'inin Turkceye yapilan ilk tercumesidir. Sarayli Seyf ta-rafindan 1391 yilinda yapilan bu ceviri, soz varligi ve dil bilgisi ozellikleri acisindan onem tasimaktadir. Eser her ne kadar bir tercume ise de, mutercim kendisinden de birtakim eklemeler yaparak, eser telif eser niteligine burun durmustur. Eser Ali Fehmi karamnlioglu tarafindan yayimlanmistir.

Munyetu'l guzat dan

1. bu bab at ustunde ok atmaklikni beyan kilur taki.
2. muning icinde envac zaray if bar turur bu isde.
3. kirek kim ating yasi at bolgay nicuk kim.
4. sanga vasf kildim ok atmak –lik-ka salih bolur.
5. ok atmaga baslagay-sen capip bes bir yumsak.
6. ya algil taki bir ok algil kim bu fen-ge yarar bolgay.
7. andin songra bis burcas tikgil biri artinca 106/a.
8. her birisi-ning arasi kirk arson yir bolsun.
9. andin songra bis ok algil taki atingni katig.
10. surup bularni biri biri artinca ategil kacan.
11. bularni yahsi atar bolsang her birisi-ning ara.
12. sini otuz arson kilgil tigme kurla munung.
13. kipi iksitgil ta her birisi-nin? aasi.
14. yiti atlam kalsun kacan munda taki hazik bolsang.
15. tiz atmak-lik- da sartinca bes bu is-ning haddi.
16. ol turur andin songra bir turlug taki tikgil 106/b.
17. Ya^{c} ni sol yaninga uc burcas taki sag yaninga.
18. karsu-rak iki tikkgil taki capup kilip evvel sol.
19. yaning- dagi-ni atgil andin songra sag yaning-dagin.
20. atgil eger atabilseng kacan munda taki mahir bolsan?
21. bes bir katig ya algil aning bitle takianca atgil.
22. yumsak birle nicuk atar irding bes bu vaktda kamil.

Dipnotlar Kaynaklar

1) A. Caferoglu, Turk Dili Tarihi ll, Istanbul, 1972,s. 102.
2) Z. Korkmaz, Marzuban-name (inceleme-Metin- sozluk-Tipki basim), Ankara 1973, S47-48.
3) A. Cafer oglu, kita bul-Idrak li-lisan-“l Atrak, Istanbul 1931, S. 1 X.
4) A. inan “Xlll.XlV. Yuzyillarda Misir’ da oguz- Turkmen ve Kipcak Lehceleri ve “Halis Turkce makcleler ve incemeler 11. C., Ankara 1991, S.87.
5) B. Atalay, Ettuhfet-uz-zekiyye Fil-lugat-it- Turkiyye, Istanbul 1945, S. XVl .S
6) b.Atalay, a.g.e.,s3.
7) A.inan, a.g.e., S.87.
8) A. F. karamanli Oglu, Kipcakalar ve kipcakca Turkcesi, i. U T D E.
Dergisi, C.Xii, 1963, S. 183.
9) A. Cafer oglu, a.g.e., S.89.
10) A. jnan, a.g.e., S.92.

لهجة أتراك القبجاق في تركيا وعلاقتها بلهجة تركمان العراق

نـهاد محمد عاشور

ملخص بحث

بدأت الهجرة التركية من شمال البحر الاسود قبل مئات السنين من الميلاد وقد صاحبتها هجرة فبائل الهون والخزر، وقد استمرت في التغلغل الى داخل اوربا موجة ولغاية القرن الخامس عشر، كانت نتيجة هذه التطورات تكون مجموعة من اللهجات اطلق عليها تسمية اللغة الشمالية الغربية او اللغة الشمالية التركية (Kipcahak Turkey) ، وقد احتل القبجاق مساحات جغرافية واسعة والتي كانت بشكل وحدات سياسية من وسط اسيا وعلى طول امتداد Tuna. وفي اواسط القرن الثالث عشر شن المغول عدة هجمات على المناطق التي تتواجد فيها هذه القبائل والتي تتواجد فيها هذه القبائل والتي كانت سببا مباشرا في تشتتهم ونزوحهم الى اقاليم (مناطق) أخرى مثل هنكاريا وبلغاريا ورمانيا وروسيا ، وقد اعتنقت هذه القبائل الديانة المسيحية. وبمرور الوقت وباختلاطهم مع الاقوام الاخرى بشكل كامل، اصبحوا طي النسيان ولكنهم حافظوا على تسمية الى Kipchak.